

att engagera sig i dokumenterandet av småländsk folketro fram till sin död 1889.

Hyltén-Cavallius är väl idag främst ihågkommen som författare till det etnografiska arbetet *Wärend och Wirdarne* (3:e uppl. 1972 med efterskrift av Nils-Arvid Bringéus). Ett väsen ur folktron som han kom att särskilt uppmärksamma var lindormen eller drakormen. Om Hyltén-Cavallius och lindormen handlar *Drakormens gåta*, författad av Thomas Malm, professor i humanekologi i Lund.

I de fyrtioåtta vittnesmål från värendsbornas som Hyltén-Cavallius samlade in och publicerade 1884, och som Thomas Malm nu återger, beskrevs lindormen ibland som en drake (med eller utan vingar) och farlig för dem som kom den nära. Hyltén-Cavallius informanter berättade att den kunde bli upp till sex meter lång, att den var tjock som ett manslår, och att den på nacken hade ”en man av fjäll eller tagel liknande en hästman”. Om den blev retad kunde den resa sig till en höjd av en och en halv meter ”och visar en fruktansvärd ilska så att han svårigen kan dödas utan med skjutgevär”, som Hyltén-Cavallius skrev i ett upprop med erbjudande om hittelön till den som kunde leverera ett exemplar av djuret ”antingen i färskt tillstånd eller inlagt i brännvin”. Enligt Hyltén-Cavallius är hans drakormsinformanter ”trovärdiga” och han hävdar själv att ”djurets tillvaro icke kunna betvivlas av någon” som gått igenom allt upptecknat material.

När man läser redogörelserna för värendsbornas uppgifter om sina möten med drakormar, frestas man att spekulera i om inte också vissa av informanterna hade blivit inlagda i brännvin. Alkoholkonsumtionen var betydande vid denna tid, och åtminstone när det gäller vissa uppgiftslämnare så nämns att en och annan sup intogs i anslutning till observationen. Thomas Malm pekar på flera andra tänkbara förklaringar till de gjorda observationerna, som betydelsen av självsuggestion, det vill säga att man ser vad man förväntar sig att se. Kristet religiösa föreställningar om ormen som en djävulens representant i kombination med folksägner om övernaturliga väsen i skog och mark disponerade människor att såväl frukta som att se drakormar.

En annan faktor som Malm uppmärksammar är möjligheten att Hyltén-Cavallius ställde ledande frågor till sina informanter. Det skulle i så fall förklara vissa upprepningar i de olika berättelserna om möten med drakormar.

Malm tänker sig att åtminstone vissa av observationerna kan ha handlat om vattensnokar. Men vattensnokar har ingen man. Möjligen kan det ha varit grävlingar eller rentav illrar som man fått se en skymt av och sedan feltolkat i enlighet med sin egen föreställningsvärld.

Nu hör drakormsobservationer inte enbart 1800-talet till. Malm redogör för en uppgift från 1987 om att man i Halland skulle ha slagit ihjäl en två och en halv meters orm med man. Som vanligt hade ormkroppen inte blivit sparad, utan i stället blivit nedgrävd i en myrstack (vilket enligt folktron skulle förhindra att sjukdomar spreds från kadavret). Så även om ingen hittills har kunnat göra anspråk på Hyltén-Cavallius utlovade hittelön, så lever historierna om drakormar vidare.

Hyltén-Cavallius fick utstå en hel del spydigheter i sin samtid för sin tro på drakormar. Han misslyckades med att ge ett bidrag till zoologin, och skrev i stället in sig i kryptozoologin – alltså studiet av djur som bara har existens inom folktron. Om detta har Thomas Malm skrivit en sakkunnig och underhållande bok, som utan att förminska Hyltén-Cavallius placerar honom och drakormen i ett större etnografiskt och kulturhistoriskt sammanhang.

*Per Bauhn, Kalmar*

Göran Malmstedt: *En förtrollad värld. Förmoderna föreställningar och bohuslänska trolldomsprocesser 1669–1672*. Nordic Academic Press. Lund 2018. 237 s. ISBN 978-91-88661-18-0.

Historiker och folklorister har i flera sammanhang intresserat sig för 1600-talets trolldomsprocesser som också gått under benämningen häxprocesser. Senast i raden är göteborgshistorikern Göran Malmstedt med boken *En förtroll-*

*lad värld*. Författaren koncentrerar sig på de trolldomsprocesser som ägde rum i Bohuslän under åren 1669–1672. Landskapet hade blivit svenskt 1658 och hade förut tillhört Danmark/Norge. Fortfarande rådde en viss del danska rättsregler i Bohuslän, vilka bland annat tillät tortyr vid trolldomsfall. Andra svenska trolldomsprocesser ägde rum i Dalarna, Norrland och Stockholm vid samma tid 1668–1676, och har undersökts av andra forskare.

De bohuslänska trolldomsprocesserna undersöktes för hundra år sedan, 1918, av kyrkohistorikern Emanuel Linderholm i Uppsala. Här har Malmstedt kunnat hämta viktiga bakgrundsuppgifter gällande processernas förlopp. Han har även nyttjat lokalhistorikern Lars Manfred Svennungssons omfattande källutgåva 1970 med protokoll från de bohuslänska processerna. Författaren har själv gått igenom detaljerade rannsakningsprotokoll och hovrättsprotokoll som innehåller både frågor och svar. De anklagades namn anges genomgående medan förhørsledarna förblir anonyma. Förutom juristerna i rätten spelade präster också en roll vid rannsakingarna.

I förhörsmetoderna ingick både tortyr och vattenprov. I det senare fallet bands den misstänktes händer och fötter korsvis samman över bröstet innan kroppen kastades i vattnet. Om personen då flöt ansågs det bero på hjälp från djävulen. Enligt allmän kyrklig uppfattning var trolldomskvinnor lierade i en pakt med djävulen och i denna ingick en sammansvärjning mot kristenheten. Det var just bekännelsen av en pakt med djävulen som rätten genom de stränga förhörsmetoderna ville locka eller snarare tvinga fram. Tortyr kunde bestå i att de anklagade förvägrades sömn under en eller flera nätter och i vissa fall fick svälta.

I flera fall utdömde rätten dödsstraff, vilket emellertid krävde ett erkännande från den anklagades sida. Alla domar skickades vidare till hovrätten för ny prövning. I stort sett godtogs de domar som den lägre instansen hade avkunnat. De anklagade och dömda var mestadels kvinnor, men också några män. Totalt avrättades 28 av totalt 63 anklagade (57 kvinnor och 6 män) i Bohuslän. Dessutom avled minst ett tiotal i

fängelse eller genom självmord innan dom avkunnats. De anklagade var huvudsakligen medelålders eller äldre personer.

Malmstedts undersökning avviker från Linderholms genom att han fokuserar på den föreställningsvärld som går att utläsa både hos dem som ledde förhören och hos de anklagade. Frågor om synen på magi, drömmar, ordens makt och djävulföreställningar är viktiga i författarens analys. Skadlig magi benämndes förgöring och var vanlig enligt folklig uppfattning. Det innebar att sjukdom, olyckor eller i vissa fall död drabbade både människor och djur i omgivningen. Däremot omnämndes inte någon djävulspakt i anklagelser som framfördes från lokalsamhället. I de få vittnesmål om djävulen som finns i förhørsprotokollen framkommer att hans makt ansågs vara begränsad jämfört med den rådande kyrkliga uppfattningen. Det stämmer faktiskt med vad som senare framkommit i folkloristiska undersökningar som byggt på insamlat folkminnesmaterial från sent 1800-tal och framåt.

Ett kapitel i boken tar upp frågorna om drömmar och hur de kunde vara kopplade till övernaturliga upplevelser. Flera anklagade har berättat om egna drömmar. Rätten betraktade sådana drömmar som verklighet och som belägg för att kontakter med djävulen förekommit. Detta användes i sin tur som underlag för en dom.

Ett utmärkande drag för de trollkunniga var att de ansågs kunna byta skepnad till olika djur, som katter, hundar och en del fåglar. Korpen, kråkan och skatan har i folklig tradition varit förknippade med trolldom och djävulen. I avkunnade domar anfördes att anklagade bytt skepnad till djur, vilket pekar på att både lokala domstolar och hovrätten trodde på att detta förekommit.

Föreställningar om kraftfulla känslor har också knutits till dem som anklagats för trolldom. Det kunde gälla vrede och avundsjuka som enligt folkliga föreställningar kunde tillskrivas skadlig magisk kraft. Detta ledde till en påtaglig oro och rädsla hos omgivningen, vilket framkommer i vittnesberättelser inför rätten.

Att orden tillskrevs magisk kraft märks i vittnesutsagor om att de anklagade uttalat förban-

nelser. Verbala hot, eller undsägelse med den tidens språkbruk, utgjorde en vanlig föreställning knuten till förgöring som betydde kommande olyckor. Kyrkans hållning var att de verbala hoten hade en koppling till djävulen, men enligt Malmstedt finns det inte belägg för att detta synsätt fått genomslag i den folkliga föreställningsvärlden.

Botande eller skyddande formler benämndes signelser. Även detta betraktades av kyrkan som trolldom. En del anklagade berättade om att de utfört signelser med särskilda formler där de avslutat med att nämna den gudomliga treenigheten. Detta utgjorde dock inte någon förmildrande omständighet i rättens ögon.

Även materia eller ting ansågs kunna ha förmåga att rymma övernaturlig magisk kraft. Därmed kunde de användas för att utöva trolldom med skadlig magi. Det rörde sig ofta om knyten och påsar kallade trollklutar med varierande innehåll som kyrkogårdsjord, hår och naglar. Rätten trodde på sådana berättelser och kunde anföra belägg för trollklutar som underlag för domslut.

I de anklagades berättelser nämns i flera sammanhang Gud som uppfattades både som den stränge och rättvise domaren och som den allvetande som kunde ge förlåtelse efter döden. Personerna som satt i rätten skulle enligt en del anklagade efter sin död få ansvara inför Gud för sitt handlande både vid rannsakingarna och på grund av sina domslut.

Slutligen: Malmstedts undersökning är ett bra exempel på hur ny kunskap kan utvinnas genom att en forskare anlägger nya perspektiv, i detta fall föreställningsvärlden, på ett tidigare studerat forskningsfält med därtill hörande källmaterial. Det är inte lätt att nå fram till uppgifter om folklig föreställningsvärld före folkminnesinsamlingarnas tid. Det är lättare att finna belägg för elitens föreställningar hos rättens företrädare och prästerna som uppträdde vid rannsakingarna. Malmstedts viktigaste tes utgörs av den markanta skillnaden mellan folklig uppfattning och elitens syn gällande djävulens inflytande och makt.

Boken är populärvetenskapligt skriven och är samtidigt analytiskt intressant. Hänvisningar

till internationell trolldoms litteratur är omfattande. Det kan vara påfrestande för läsaren att ta del av de otäcka förhörsmetoderna. Det verkar ha gällt för rätten att till varje pris försöka tvinga fram ett erkännande från de anklagades sida. Det kan också vara nyttigt för vår tids människor att läsa om den otäcka historien och inte bara om den ljusa och glorifierade. Boken rekommenderas till alla som vill fördjupa sig i ett äldre problematiskt skede i svensk historia. Den utgör även ett bidrag till äldre kvinnohistoria.

*Anders Gustavsson, Oslo University/Henån*

Ulf Palmenfelt: *Berättade gemenskaper. Individuella livshistorier och kollektiva tankefigurer*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2017. 352 s. ISBN 978-91-7331-809-9.

I sin nya, högintressanta bok om berättade gemenskaper, individuella livshistorier och kollektiva tankefigurer propagerar folkloristen Ulf Palmenfelt för en syn på den folkloristiska disciplinen som undviker äldre typer av kategorier som anonym informant, muntlig tradition eller narrativa varianter. Detta gör han genom att studera livshistorier insamlade på band av 132 Visbybor utgående ifrån ett berättelseanalytiskt perspektiv. Personerna intervjuades år 1995 av en grupp medarbetare till Palmenfelt. Samtliga intervjuade var pensionärer, födda mellan år 1901 och 1932, en stor del av dem födda i Visby, med en könsmässigt ganska jämn fördelning av de intervjuade. De hade också valts på basis av att de representerade en mängd olika typer av livsmiljöer i Visby liksom att de representerade olika sociala grupper. De hade uttryckligen inte valts ut därför att de vore speciellt skickliga berättare. I stället skulle de, i enlighet med forskningsuppgiften Palmenfelt ställt upp, ge intervjuarna en summering av sina liv samt sina åsikter om hur samhället utvecklats under deras livstid.

Det Palmenfelt gör i sin bok är att han mycket noggrant och ingående analyserar dessa livsbe-